

вступна стаття, примітки Павла Штойка. – Львів: Вид-во НТШ, 2006. – 435 с. – (Наукове видання НТШ. Українознавча бібліотека НТШ). – Ч. 19.– С. 211–215.

13. *Рудницький [С.]*. До Комісії обслідування Українського науково-дослідного інституту географії та картографії ... / С. Рудницький. – Харків, 1932. – 4 черв. // Листування Степана Рудницького / Упорядкування, вступна стаття, примітки Павла Штойка. – Львів: Вид-во НТШ, 2006. – 435 с. – (Наукове видання НТШ. Українознавча бібліотека НТШ). – Ч. 19. – С. 192.

14. *Рудницький С.* До Укрголовнауки НКО УСРР / С. Рудницький, К. Дубняк. – Харків, 1928. – 30 черв. // Листування Степана Рудницького / Упорядкування, вступна стаття, примітки Павла Штойка. – Львів: Вид-во НТШ, 2006. – 435 с. – (Наукове видання НТШ. Українознавча бібліотека НТШ). – Ч. 19.– С. 220.

15. *Рудницький С.* До Ф[інансово] - Е[кономічного] У[правління] Н[аукового] К[омісаріату] О[світи] та Укрнауки / С. Рудницький, [Т.] Скрипник, [М.] Танашевич. – Харків, 1929. – 28 черв. // Листування Степана Рудницького / Упорядкування, вступна стаття, примітки Павла Штойка. – Львів: Вид-во НТШ, 2006. – 435 с. – (Наукове видання НТШ. Українознавча бібліотека НТШ). – Ч. 19.– С. 221.

16. *Рудницький С.* До Укрнауки / С. Рудницький. – Харків, 1929. – 27 лип. // Листування Степана Рудницького / Упорядкування, вступна стаття, примітки Павла Штойка. – Львів: Вид-во НТШ, 2006. – 435 с. – (Наукове видання НТШ. Українознавча бібліотека НТШ). – Ч. 19.– С. 223.

17. *Шаблій О.* Академік Степан Рудницький – фундатор новітньої української географії, картографії і модерної землезнавчої освіти / О. Шаблій // Часопис соціально-економічної географії. – Харків, 2007. – Вип. 3 (2). – С. 10–20.

УДК 551.4-051:001.32(477)"19" С.Рудницький

Ярослав Кравчук

АКАДЕМІК СТЕПАН РУДНИЦЬКИЙ – ПЕРШИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ГЕОМОРФОЛОГ

На початку 90-х років минулого століття ім'я академіка Степана Рудницького утвердилося в Україні як фундатора географічної науки. Перші його чотири монографічні роботи з геоморфологічної будови Карпат і Поділля були написані на початку ХХ століття українською мовою. В цих роботах подана детальна морфогенетична характеристика цих регіонів, розглянуті існуючі теорії щодо формування різних генетичних типів рельєфу, запропоновані власні теорії і концепції розвитку різних генетичних форм рельєфу, які не помінялися до сьогодні.

Головні теоретичні та концепційні висновки С. Рудницького щодо генезису та історії розвитку рельєфу Східних Карпат.

1. Існування вирівняної денудаційної поверхні у західній частині Карпат («кадовбової верхні»), а в пліоцені і на Підкарпатті; 2. У західній та східній частинах Карпат у басейні Дністра ріки є старші ніж сучасний рельєф, але не можуть бути старшими від процесу складкоутворення; 3. У західній частині поперечні проломові долини епігенетичні, накладені зверху, у східній – антецедентні, фалдово-скибові; 4. У Підкарпатській частині басейну Дністра наявність низовини і горбовини пояснив двома напрямками похилу: прямовисний до Карпат і рівнобіжний за течією Дністра (прямовисний у багато разів більший); 5. Така велика різниця в нахилах сприяла створенню греблевого характеру всіх рік, утворенню «насипових стіжків» (конусів виносу, Я.К.) і накінець значну акумуляцію в наддністрянських болотах; 6. Найважливішим доказом підняття у плейстоцені Карпат, Підкарпаття і Поділля С. Рудницький вважає те, що ератичний скандинавський матеріал у передгір'ї Карпат лежить на значних висотах (Радицьке підвищення, правий берег Стривігора, околиці Хирова і Добромилія); 7. Границя льодовика не співпадає з межею поширення ератичного матеріалу. На південь від лінії Перемишль–Мостиська–Городок немає слідів льодовикової денудації та акумуляції. Гляціальний матеріал у змішаних відкладах відклали води, що плили з північного заходу на південний схід (тодішнього Сяну, а мабуть і Вісли); 8. На ранніх етапах розвитку рельєфу Східні Карпати мали вигляд острівної дуги; 9. Навів незаперечні дані про існування давніх вододілів між басейнами Дністра–Пруту і Тиси, та їх переміщення; 10. Доказав існування денудаційних поверхонь на

Закарпатті; 11. Детально описав давні льодовикові форми рельєфу в Чорногорі, Мармаросько-буковинській верховині, Гуцульських Альпах і Горганах; 12. Вперше дав детальну характеристику вулканічного рельєфу на Закарпатті від Вигорлатського масиву (Словаччина) до масиву Фрасини–Оашу на кордоні з Румунією (вулканічні хребти і масиви, кальдери і кратери («перстені» за С.Рудницьким), стратовулкани, моногенні вулкани, екструзивні куполи, некки, дайки та ін.); 13. Представив докази, що вибухова діяльність в межах пасма захопила плейстоцен; 14. Доказав, що одним з чинників руйнування стратовулканів, була ерозійна діяльність рік («великий вінець» Фраксини – Тиса, Соколича–Анталовецької Поляни – Уж); 15. У формуванні рельєфу Закарпатської низовинної рівнини провідна роль належала греблевим рікам, які перед цим проломилися через Вулканічне пасмо.

Ключові слова: кадовбова верхня (денудаційна поверхня), долини: проломові, фалдово-скибові, антецедентні, епігенетичні; насипні стіжки (конуси виносу), ератичний матеріал, острівна дуга, льодовики, вулканічний рельєф, карпатська верховина, Підкарпаття, Чорногора, Гуцульські Альпи, Карпатська Верховина.

Yaroslav Kravchuk. Academician Stepan Rudnyts'kyi – the first Ukrainian Geomorphologist.

In the early 90's of the last century, the name of academician Stepan Rudnyts'kyi was established in Ukraine as that of the founder of geographical science. His first four monographs on the geomorphological structure of the Carpathians and Podillya were written in Ukrainian in the early 20th century. In this research, the detailed morphogenetic characteristics of these regions were provided, the existing theories concerning the formation of different genetic types of relief were considered, and the theories and concepts related to the development of various genetic forms of relief, which have not changed till today, were offered.

The main theoretical conclusions made by S. Rudnyts'kyi concerning genesis and history of the development of the Eastern Carpathians' relief are as follows.

1. Existence of a leveled denudation surface in the western part of the Carpathians (the “tub top”), and in the Pliocene also in the Subcarpathians; 2. In the western and eastern parts of the Carpathians, in the Dniester River basin, the rivers are older than the current relief, but they cannot be older than the process of folds' formation; 3. In the western part, the transverse brecciated valleys are epigenetic and imposed above, while in the east they are antecedent, with folds and tectonic scales; 4. In the Subcarpathian part of the Dniester basin, the presence of lowlands and hills is explained by two slope directions: the first one is vertical in relation to the Carpathians, and the second one is parallel to the current of the Dniester (the vertical one is many times larger); 5. Such a great difference in the slopes contributed to the formation of the dam character of all the rivers and of the “dam stretches” (alluvial fans, Ya. K.) and, finally, to a significant accumulation in the Transdnestrrian swamps; 6. According to S. Rudnyts'kyi, the most important evidence of the rise of the Carpathians, the Subcarpathians and Podillya in the Pleistocene, is the place of erratic Scandinavian material at high altitudes in the foothills of the Carpathians (Radytske elevation, the right bank of the Stryvohor, the outskirts of Hirov and Dobromyl); 7. The boundary of the glacier does not coincide with the boundary of the erratic material expansion. To the south of the Przemyśl-Mostyska-Horodok line, there are no traces of glacial denudation and accumulation. The glacier material in the mixed sediments was laid by the waters, flowing from the northwest to the southeast (of the former Sian river and, probably, of the Wisla); 8. In the early stages of the relief development, the Eastern Carpathians looked like an island arc; 9. S. Rudnyts'kyi provided undeniable data on the existence of old watersheds between the basins of the Dniester-Prut and Tisza and their displacements; 10. He proved the existence of denudation surfaces in Transcarpathia; 11. He described in detail the old glacial forms of relief in Montenegro, the Marmara-Bukovyna Hills, the Hutsul Alps and in the Gorgany; 12. He was the first to give a detailed description of the volcanic relief in Transcarpathia, from the Vygorlatsky massif (Slovakia) to the Frasin-Oaşa massif on the border with Romania ((volcanic ridges and massifs, calderas and craters (“rings,” according to S. Rudnyts'kyi), stratovolcanoes, monogenetic volcanoes, extrusive domes, necks, dikes, etc.)); 13. S. Rudnyts'kyi proved that the explosive activity within the strata occurred in the Pleistocene; 14. He also proved that one of the factors of the destruction of stratovolcanoes was the erosive activity of the rivers (“the great crown” of the Frasinu-Tysza, Sokolych-Antalovetska Polyana-Uzh); 15. In the formation of the Transcarpathian lowland plain relief, the leading role belonged to the dam rivers, which had previously broken through the Volcanic Region.

Key words: “*tub top*” (*denudation surface*), *valleys: brecciated, with folds and tectonic scales, antecedental, epigenetic; dam stretches (alluvial fans), erratic material, island arc, glaciers, volcanic relief, Subcarpathians, Chornohora, Hutsul Alps, Carpathian Highland.*

Вступ. На початку 90-х років минулого століття завдяки монографічним працям професора Олега Шаблія зокрема, «Академік Степан Рудницький – фундатор української географії» (1993), а також збірником наукових праць за його редакцією (1994), ім'я академіка Степана Рудницького утвердилося в Україні як фундатора географічної науки.

У збірниках наукових праць присвячених С.Рудницькому (1994) і В. Кубійовичу (1995) багато статей і повідомлень присвячених різноманіттю напрямів досліджень С. Рудницького: науковим основам географії, землезнавству, антропогеографії, геополітиці, краєзнавству, фізичній географії і геоморфології.

Крім того, у додатках до монографії і наукових збірників друкуються окремі праці С.Рудницького, бібліографія його праць, листування тощо. Більшість своїх наукових праць С.Рудницький писав українською мовою, а також німецькою і польською. Саме через те, що перші чотири монографічні праці і численні статті з геоморфологічної будови Карпат і Поділля були написані С. Рудницьким українською мовою, віддаємо йому першість в українській геоморфології.

Детальні експедиційні геоморфологічні дослідження С. Рудницького у карпатському, підкарпатському і подільському сточищах (басейнах) Дністра були проведені в кінці XIX на початку XX століття (1899–1913). Картографічною основою для досліджень були карти військового географічного інституту у Відні масштабу 1:75 000, а також використовував геологічні карти з державних установ. Геологічні карти йому доводилося часто виправляти, бо вони не завжди відзначалися точністю і змістом. Про результати експедиційних досліджень постійно доповідав на секції НТШ, друкував короткі звіти.

На основі проведених досліджень були завершені монографії. «Знадоби до морфології карпатського сточища Дністра» (1905), «Знадоби до морфології підкарпатського сточища Дністра» (1907) – обидві українською і німецькою мовами; у 1913 р. «Знадоби до морфології подільського сточища Дністра».

Від 1901 до 1914 р. як пише С. Рудницький «не було майже літа, в котрім би я... не заглянув на Закарпаття для геологічних і геоморфологічних досліджень і не призбирав більшої чи меншої кількості наукового матеріалу. Та цей матеріал не мав щастя»¹.

У 1914 р. він розпочав писати монографію

«Чорногора», але в період російської окупації Галичини зібрані матеріали і незакінчений рукопис монографії про Чорногору за висловом автора «занапалися». У 1917–1918 роках С. Рудницький відновив роботу та під час перевороту в Галичині (1918–1919) польська поліція після проведеного обшуку skonфіскувала все, що залишилося.

Після переведення Українського Вільного університету УВУ з Відня до Праги восени 1921 р., С.Рудницький, як один з його засновників, переїжджає на постійне проживання до Праги. За сприяння професорів В. Швамбери (Географічний Інститут Карлового університету) і К. Пуркіне (директор державного геологічного Уставу) С.Рудницький отримує потрібні наукові легітимації для досліджень в терені, грошову допомогу від Міністерства освіти на польові екскурсії 1923 р.

У 1923–1924 роках С. Рудницький в товаристві кількох членів свого географічного семінару (УВУ) провів двомісячні (липень–серпень) дослідження за маршрутом Ужгород–Ясіня вздовж Полонинського хребта і масиву Свидівця. Зворотний маршрут по долині Тиси до Берегівського вулканічного горбогір'я. У 1924 р. початок маршруту в Ужгороді, а закінчення в с. Богдані (долина Білої Тиси).

У 1925 р. товариство «Просвіта» (Ужгород) друкує першу частину монографії С. Рудницького «Основи морфології і геології Підкарпатської Русі і Закарпаття взагалі», в якій подана геоморфологічна будова регіону. Через два роки (1927) виходить з друку друга частина – присвячена геологічній будові.

Впродовж 1905–1925 років публікаціями (монографіями, статтями) С. Рудницького з проблем геоморфологічної будови була охоплена вся територія сучасних Українських Карпат. Короткий аналіз цих робіт, які не втратили своєї актуальності і на сьогодні, особливо теоретичної складової, що стосується: 1) перебудови річкової мережі; 2) перегляду існуючих теорій про генетичні типи річкових долин; 3) особливості формування вивірнених поверхонь (кадовбова верхня) та їх вік; 4) морфогенетичні відмінності у рельєфі західної (Бескиди) і східної (Горгани) частини басейну Дністра; 5) проблемні питання на різних ділянках долини Дністра, зокрема Верхньодністерської улоговини («Самбірські болота»); 6) боротьба за вододіл між басейнами Сяну і Дністра; 7) зледеніння у північно-західному Передкарпатті і Гуцульських Альпах; 8) морфолого-генетичні відмінності рельєфу Закарпаття; 9) вирішення проблемних питань вулканічного рельєфу Закарпаття.

Науковий аналіз геоморфологічних робіт С.Рудницького по Східних Карпатах був вперше

¹ Рудницький С. Основи морфології і геології Підкарпатської Русі і Закарпаття взагалі. – С. 1.

виконаний М. Демедюком (1994), а по Поділля – Ю.Зінком (1994) у збірнику наукових праць «Академік Степан Рудницький – основоположник української географічної науки (1994)».

Аналіз монографії «Знадоби до морфології карпатського сточища Дністра». Карпати в сточищі (басейні) Дністра С. Рудницький відніс до «фалдових гір з ізоклінальною лускатою структурою... які пережили п'ять періодів фалдовання за Углітом. Щодо способу повстання треба їх зачислити до полігенетично пофалдованих гір»². Флішові Карпати (за С. Рудницьким) були охоплені процесами складкоутворення тільки у четвертому і п'ятому періодах.

При аналізі карпатського сточища Дністра С. Рудницький насамперед відзначив істотні відмінності в рельєфі західної і східної частини. Для хребтів західної частини (Бескиди) характерна постійність хребтових і вершинних висот, невелика різниця відносних висот в долинах Дністра і Стрия та їх приток від верхів'їв до передгір'я, за напрямом долин виділяється чотири типи: меандрові, поздовжні, поперечні і проломові.

Крім того, С. Рудницький у західній частині виділяє долини відкриті, замкнені і проломові. Замкнена долина в цьому регіоні – тільки Стривігора. У більшості долин при виході з гір тераси поступово переходять у береги цих долин.

По правому березі Опора і нижнього Стрия С. Рудницький проводить межу між західною і східною частиною, які контрастно різняться за морфологічною будовою. Для східної частини сточища Дністра хребти також північно-західно-південно-східного простягання, розділені поздовжніми долинами (набагато вужчими) і розірвані проломовими долинами. Така подібність дозволила С. Рудницькому західну і східну частину басейну Дністра, після співставлення з геологічною будовою, віднести не до «вибудованих» (Aufgebautes Rostgebirge), а до «вироблених» (Ausgearbeitets Rostgebirge) граткових гір (за класифікацією А. Пенка).

Хребти східної частини мають гострі гребені і вгнуті схили, набагато більші абсолютні та відносні висоти. Від усіх хребтів відходять ребра і відрогі, які розділені глибокими поперечними долинами. Найвищі вершини (Сивуля, Ігровець та ін.) мають абсолютну висоту понад 1 800 м, а відносні перевищення 1 000 м і більше. Через це С. Рудницький, посилаючись на класифікацію А. Пенка, нагадує, що такі відносні висоти є границею між середніми і високими горами. Крім того, С. Рудницький наголошує на тому, що меандрові долини тут повністю відсутні, домінують найбільше вироблені поперечні і проломові долини. Поздовжні долини східної області в свою чергу слабо розвинуті, немає таких довгих паралельних рядів як на заході.

Це пов'язано зі зміною характеру хребтів, їх пір'ястою і промінястою структурами.

Перед тим, як розглядати історію формування річкової мережі, С. Рудницький детально розібрався в існуючих теоріях і вніс досить істотні доповнення. На той час популярною теорією у формуванні різних морфологічних типів річкових долин була регресивна теорія, яку першим у 1882–1884 роках опрацював Ф. Левль (F. Löwl) і хотів зробити її універсальною для проломових долин. З інших теорій С. Рудницький для карпатського сточища Дністра аналізує антецедентну та епігенетичну.

У східній геоморфологічній області С. Рудницький виділяє типові проломові долини Опору, Сукеля, Мизунки, Свічі, Лімниці, Бистриці Солотвинської і Бистриці Надвірнянської, характерним для яких є: 1) поперечний, майже прямолінійний напрям, до гірських хребтів і тектонічних складок; 2) відсутність врізаних меандрів; 3) поздовжній напрям у смузі податливіших порід (переважно менілітова серія); 4) виразна акумуляція вище першого пролому кризь смугу ямненських пісковиків. Аналізуючи різні теорії закладення долин, С. Рудницький зазначив, щоб «вибрати для пояснення теорію денудаційну або антецедентну формування річкової мережі, потрібно перед цим прийняти положення, що тутешні головні ріки суть старші як нинішній рельєф верховини»³.

Таким чином, перераховані С. Рудницьким ознаки свідчать про антецедентну теорію, тобто поперечні проломові долини тутешніх рік є старші від поздовжніх, що вони вже існували з верхнього міоцену, коли проломлених ними хребтів ще не було. В першій фазі проломові долини були фалдові (складчасті), а в другій – скибові (за класифікацією А. Пенка). С. Рудницький пропонує називати ці проломи – фалдово-скибовими дислокованими.

С. Рудницький зазначає, що антецедентну теорію розробив вперше східноіндійський вчений Медлікотт (1865, 1868) на прикладі найвищих гір світу Гімалаїв. З Медлікоттом славу авторства ділить американський вчений Поуель (1869–1872). Дещо пізніше проломові долини характеризував Е. Тіце, але С. Рудницький зазначає, що нічого нового в теорію їх формування він не вніс. Заслугою Е. Тіце є те, що на території Горган і Покуття у 1871–1878 роках він вперше виділив проломові антецедентні долини. До таких долин він відніс долини Лімниці, Бистриці Надвірнянської, Пругу, Рибниці та ін.

У західній морфологічній області С. Рудницький виділяє тільки одну добре вибудовану поперечну проломову долину – Бистриці Дрогобицької (Підбузької). Решта рік перерізує складки і хребти, незважаючи на їх напрям. З огляду на це С. Рудницький робить висновки, що ці ріки є старші

² Рудницький С. Знадоби до морфології Карпатського сточища Дністра. – С. 38.

³ Рудницький С. Знадоби до морфології Карпатського сточища Дністра. Збірник мат. природ. секції НТШ. – Т. X. – С. 74.

ніж сучасний рельєф, але не можуть бути старшими від процесу складкоутворення. Тому такі напрями долин і врізані меандри як у Сяна і Стрия могли утворитися тільки у вирівняному терені.

С. Рудницький пояснює існування «кадовбої верхні» в західній частині (Бескиди) з посиланням на теорію Девіса про процеси пенепленізації. У цьому разі С. Рудницький (1905, С. 90–91) згадав розмову з професором Пенком про морфологію річкових долин «нашої верховини». А. Пенк висловив думку, що цю поверхню можливо варто прийняти і для східної морфологічної області.

За сучасними уявленнями геоморфологів у молодих складчастих областях давно не застосовується термін пенеплен, а різновікові денудаційні або денудаційно-аккумулятивні поверхні вирівнювання.

С. Рудницький у 1905 р. правильно пояснив, що в західній області на «кадовбовій верхні» сформувалися епігенетичні долини «накладені зверху» за Поуелом, якого він цитує у своїй роботі. З українських геоморфологів першим підтримав висновки С. Рудницького про існування вирівняних поверхонь тільки у західній частині Карпат І. Гофштейн (1962, 1964).

Аналіз монографії «Знадоби до морфології підкарпатського сточища Дністра». У вступі до аналізу підкарпатського сточища Дністра С. Рудницький результати цих досліджень ділить на три частини: «в першій опишу течву і долину Дністра на просторі між Бачиною–Журавном, в другій морфографічні і геологічні відносини Підкарпаття по лівім та правім березі Дністра, в третій застановлюсь над динамічними та генетичними квестіями цієї описаної області нинішня розвідка написана майже виключно на основі студій в терені, а такі безпосередні обсервації все мають деяку вартість»⁴.

Як для попередніх, так і наступних праць С. Рудницького, характерним є наповнення тексту кількісними морфометричними показниками, детальним морфогенетичним аналізом. У басейні верхнього Дністра на Передкарпатті найбільшу увагу С. Рудницький приділив Наддністрянській низовині (Наддністрянські болота, Самбірські болота, на сучасних картах – Верхньодністерська низовина, у геоморфологічній регіоналізації Верхньодністерська алювіальна рівнина з двома улоговинами – Самбірською і Стрийсько-Жидачівською). Після виходу Дністра з гір (с. Бачіна) С. Рудницький виділяє чотири тераси: найвищу на абсолютних висотах 345–348 м, нижча – на висоті 333–334 м. Відносні висоти горбкуватої рівнини різняться на обох берегах Дністра: на правобережжі – 20–30 м, на лівобережжі – 60–80 м.

Від околиць с. Ралівки до с. Кружики Дністер творить численні врізані меандри, висота берегів

сягає від 2 м (підмив найнижчої тераси) до 4–9 м (підмив другої тераси). С. Рудницький «від околиць Кружиків у північно-західному напрямі між селами Калинів (Кайзердорф) і Пинянами знаходиться покинута долина Дністра. Калинівські поля розміщені на замулених рінищах Дністра (до закладення німецької колонії)»⁵.

Головне русло Дністра від с. Кружиків продовжило свій шлях у східному–північно-східному напрямі через с. Корналовичі до с. Гордіна. Від Гордіни Дністер під гострим кутом повертає на північ і входить в регіон наддністрянських боліт і біля Долобова зливається із Стривігором. Це русло вважають штучно викопаним. С. Рудницький з посиланням на А. Ремана (1845) пише, що невідомо «хто і коли в тім місці урегулював Дністер, ...не знати також, який початок назви цього штучного русла: канал Амелії»⁶.

Каналізоване русло Дністра і прилегла рівнина поступово підвищували свій гіпсометричний рівень, особливо в період повеней. Дві потужних повені відбулися у 1864 і 1868 роках. С. Рудницький з посиланням на А. Ремана (інформація інженера красового Виділу А. Раского) пише, що в 1868 р. «води Дністра піднеслися так високо, що ввійшли в долину граничного потоку нижче Долобова і поплили у Вишню, отже до Сяну і Вісли»⁷ і відбулася цікава штучна біфуркація.

Детально аналізуючи болота, зокрема їх розміщення не тільки в долині Дністра але й в усіх притоках, С. Рудницький стверджує, що колись значна частина наддністрянських боліт була поросла лісами, зокрема дубовими. Це підтверджується навіть численними назвами Дубина, Дубрівка, Доброва та ін. Крім того, в околицях сіл Раделич і Горунка (тепер Гірське) селяни ще з 60-х років XIX століття добували дубові пні з багна, які почорніли, але були не поповані і придатні для використання.

С. Рудницьким запропоновано дуже цікавий аналіз річкової мережі західної частини басейну Дністра. Загалом деревовидний тип річкової мережі Дністра між Карпатським регіоном і Поділлям виглядає порушений в західній частині. Вододіл між Сяном і Дністром в гірській частині і в передгірній показує, що Сян став переможцем. Від Старяви до Радичького підвищення відносини між цими ріками добре проілюструють Стривігор і Вирва. С. Рудницький подає абсолютні висоти, на яких ці ріки полишають гори: Стривігор – 340 м, Вирва – 260 м. Така різниця висот (80 м) на невеликому відтинку свідчить про набагато більшу ерозійну енергію Вирви.

Північніше притоки Вирви (В'яру) своїми чисельними притоками підбираються до верхів'я Болозівки. Далеко на схід простежується басейн

⁴ Рудницький С. Знадоби до морфології Підкарпатського сточища Дністра. – С. 2.

⁵ Рудницький С. Знадоби до морфології Підкарпатського сточища Дністра. – С. 6.

⁶ Рудницький С. Там же. – С. 8.

⁷ Рудницький С. Там же. – С. 15.

Вишні з притоками Січня і Вишенька.

При аналізі Головного Європейського вододілу С. Рудницький вважає необхідним замінити назви окремих його ділянок, зокрема запропоновану А. Реманом назву Львівсько-Хирівського або Городоцько-Хирівського хребта чи плоскогір'я – на горбовину, яка ділить верхів'я приток Сяну і Болозівки від г. Радич на південному заході до околиць Рудок–Чайковичів.

За морфологічними показниками С. Рудницький в наддністрянській Підкарпатті виділяє дві області: наддністрянську низовину і наддністрянську горбовину.

Однією з причин формування цих областей вважав два напрями похилу: прямовисний до карпатського берега, а другий рівнобіжний йому за течією Дністра (прямовисний в десять разів більший від рівнобіжного). Така велика різниця на думку С. Рудницького викликана загальною акумуляцією протягом дуже тривалого періоду. Греблевий характер всіх рік сприяв утворенню «насіпових стіжків» (потужних конусів виносу) при виході рік на рівнину і накінець значну акумуляцію в наддністрянських болотах. «Головно вплив насіпового стіжка Стрия викликає зменшення спаду Дністра між Розвадовим і Журавном..., а спад між Залісям і Журавном, себто від місця, де впадає Стрий, так нагло зменшений, видається мені як не мож ліпшим доказом впливу стрієвого стіжка на спад Дністра. Лиш така велетенська гать могла спричинити такі великі повені в самбірських лугах, як згадані повені з р. 1864, 1868, 1906»⁸. За класифікацією А. Пенка, С. Рудницький такі утворені річні озера зачисляє до ванн наплавних областей (Stromsee), а за Ріхтгофеном до повінних озер (Hochflutsee).

Як висновок С. Рудницький зазначає «наведені генетичні факти дають нам спроможність скваліфікувати морфологічно наддністрянську низовину... як низовинне торфовище і дно повільно зникаючого, колись постійного озера, представляє вона за А. Пенком типу наплавну або насіпову рівнину (Aufschüttungsebene)».

Передкарпатську горбовину С. Рудницький вважає «типово виробленою (ausgearbeitetes Hügelland), бо своєму нинішньому вигляду завдячує ерозійним процесам. Морфологічно-генетичні відносини горбовини не так прості, як відносини наддністрянської низовини»⁹.

Аналізуючи поверхню підкарпатського міоцену С. Рудницький робить висновки: «1) тектонічні відносини міоцену не мають впливу на морфологічні відносини, а позаяк тутешня горбовина не є наложеною, то не мають вони впливу і на підділювальну верхню; 2) верхня міоцену навіть в сточищі Дністра зазнавала в підділювальній епосі

деякої ерозії, а в сточищі Сяна в пізнішій ділювальній і алювіальній добі зазнала сильного жолоблення, але загалом доволі рівна; 3) навіть на значній відстані від карпатського берега коло Новосілок міоцен удержався на висоті біля 300 м»¹⁰.

За таких обставин С. Рудницький робить висновок, що західна карпатська кадовбова верхня обіймала в пліоцені також наддністрянське Підкарпаття. З ділювальною (плейстоцен - Я.К.) добою С. Рудницький пов'язує посилення ерозійних процесів і утворення насіпових стіжків вздовж карпатського берега, піднесення Подільської височини, прибуття скандинавського льодовика аж до Карпат і накінець поступовий перехід до нинішніх морфологічних умов.

На основі досліджень літом 1906 р., які підтвердили активізацію тектонічних рухів на Поділлі у ділювальну добу, С. Рудницький робить висновок, що ерозія в підкарпатській області Дністра перед другим зледенінням була незначна.

С. Рудницький наводить докази про те, що підняття вирівняної поверхні завершилося у плейстоцені. Серед них: активізація ерозійних процесів і наявність потужних відкладів складених грубим уламковим матеріалом ближче до краю Карпат, а з віддаленням він стає дрібнішим. Крім того, нагадує (з посиланням на Угліга), що горотворчі фази поступали в Карпатах з півдня на північ. Але найважливішим доказом підняття у четвертинному періоді С. Рудницький вважає те, що ератичний скандинавський матеріал у передгір'ї Карпат лежить на значних висотах (Радичьке підвищення, правий берег Стривігора, в околицях Хирова і Добромиля на висоті понад 350 м. Отже, загальний висновок вченого: «підняття карпатської верхні почалося в пліоцені, стало сильніше в старшій ділювії, а найсильнішим в молодшій ділювії по другій ледовій добі і *мабуть й до нині* триває»¹¹. Інтенсивність ерозійних процесів у підкарпатській області Дністра вже перед другим зледенінням була незначна.

До важливих подій четвертинного періоду в наддністрянському Підкарпатті була віднесена поява в близькій сусідстві льодовика. С. Рудницький зазначає, що при загальному визнанні більшістю дослідників перебування льодовика біля краю Карпат, виникла проблема як пояснити наявність змішаних відкладів (скандинавського і карпатського).

Виникла з цієї проблеми (Mischschotter) «маленька література», яку С. Рудницький досить детально аналізує, згадуючи віденських і галицьких дослідників переважно у хронологічному порядку.

Наявність змішаного матеріалу «Гільбер (V. Hilber, 1882) пояснював тим, що рухаючись на південь льодовик захоплював карпатський матеріал і

⁸ Рудницький С. Знадоба до морфології Підкарпатського сточища Дністра. – С. 56, 57.

⁹ Рудницький С. Там же. – С. 60.

¹⁰ Рудницький С. Там же. – С. 62.

¹¹ Рудницький С. Знадоба до морфології Підкарпатського сточища Дністра. – С. 64–65.

збагачував свою нижню морену; Угліг (V. Uhlig, 1884) вважав, що змішані відклади є результат роботи річкових підльодовикових вод; Тіце (E. Tietze, 1883) думав (*дуже справедливо*, Рудницький), що границя льодовика не співпадала з нинішньою границею гляціального матеріалу... відбувалося змішування матеріалу ріками з півночі і півдня в час наступу і відступу льодовика»¹².

Таке пояснення прийняли пізніше більшість дослідників. С. Рудницький розглядає проблемні питання зледеніння на базі своїх власних досліджень. Перш за все як далеко на південь заходив льодовик в басейні Дністра і Сяну, чи співпадає ця межа з поширенням ератичного матеріалу. Для цього автор детально аналізує територію на південь від лінії Перемишль–Мостиська–Городок після чого робить наступні висновки: «1) в дослідженім мною підкарпатським терені немає ані сліду льодовикової ерозії (зона переважно льодовикової денудації, Я. Кравчук), тут відсутні характерні утворення цієї зони – шрами, шліфи, баранячі лоби; 2) немає також слідів справжньої льодовикової седиментації (зона переважно льодовикової акумуляції, Я. Кравчук), відсутні друмлини, ози, ками і т.п.; 3) скандинавський льодовик другої льодової доби ніколи не сягав аж по нинішню границю гляціального ділювію в дністровім сточищі»¹³.

«Маємо перед собою типові флювіогляціальні відклади. Відклали їх води, що пливли пересічним напрямом від північного заходу на південний схід... Води тодішнього Сяну, а мабуть і Вісли з їх притоками пили тоді до Дністра»¹⁴.

Присутність гляціального матеріалу у змішаних відкладах С. Рудницький пояснює тим, «що ділювіальні рінища і піски на просторі від південної частини Перемишля аж по Верещицю є частиною Sandra льодовика другої льодової доби, котрий сам абсолютно не сягав на південь від лінії Перемишль–Городок»¹⁵.

Матеріал до долинного зандра постував не тільки від талих вод льодовика, але й від карпатських рік. С. Рудницький стверджував, що з'єднані води в різних фазах другої льодовикової епохи дещо змінювали свій напрям на терені між В'яром і Верещицею. В перших фазах зледеніння по лінії Перемишль–Самбір, потім внаслідок підняття краю Карпат і прилеглого Підкарпаття пересували місце свого спливу на південний схід. Карпатські води пливучі до сходу мали, на думку С. Рудницького, значну силу, про що свідчать штрамберські ріняки, які походять з околиць Перемишля, а зайшли до Крукенич, а також перевага карпатського матеріалу у верхніх верствах. У нижніх

частинах розрізів переважає матеріал гляціальних рік (ріняки), які поступово у верхній частині змінюються пісками і глиною.

«Доплив гляціальних і західних карпатських рік до Дністра тривав лише так довго, як стояв їм гаттю льодовик. Як тільки льодовик другої доби відступив, карпатські води Віслою долучилися до системи рік північної Німеччини... Притоки Сяна В'яр (Вігор) та Вишня почали забирати у басейну Дністра його територію. У другій міжльодовиковій епосі... Вісла відділилася від великої північно-німецької системи і оживила ще більше ерозію в своїм сточищі. Тоді зандр був цілковито знищений. Притоки Сяну порізали його глибокими долинами і забрали багато матеріалу, відносячи його знову на північ»¹⁶.

У роботі «Основи морфології і геології Підкарпатської Русі і Закарпаття взагалі». С. Рудницький найбільше уваги приділив геологічній і геоморфологічній будові. Перед тим як розглянути та оцінити значні здобутки С. Рудницького в геоморфології і геології, варто звернути увагу на суто географічні проблеми. Зокрема це стосується географічного положення, виділення Закарпаття як географічної одиниці.

Проаналізувавши географічне положення досліджуваної території С. Рудницький робить висновок, «що треба Закарпаття вважати межовою й перехідною землею поміж Середньою і Східною Європою...»¹⁷.

Як географічну одиницю С. Рудницький вважає, що Закарпаття можна розглядати як політико-географічну і як антропогеографічну одиницю... «З фізико-географічного боку усе Закарпаття, як і Підкарпатська Русь не творять ніякої самостійної й окремишої одиниці. Їх територія належить до двох природних одиниць: верховини Карпат і внутрішньої Карпатської западини...»¹⁸.

С. Рудницький захоплений краєвидами Закарпаття: «в кожній гірській групі побачиш значні простори дівичого пралісу без слідів сокири й пили, по долинах непроходимі гушавинки полудневого типу, дикі бистриці й ріки. Почуєш могутній шум праліса і його стогін під час бурі...»¹⁹.

Крім того, С. Рудницький запропонував орграфічний поділ Східних Карпат: Низький Бескид (по Сян, Лупківський провал і Лаборець), Високий Бескид (по Стрий, Опір, Верещицький провал, Латорицю), Горгани (по Прут, Яблоницький провал, Чорну Тису) і Чорногори. Цей поділ став основою

¹² Рудницький С. Знадоба до морфології Підкарпатського сточища Дністра. – С. 66–67.

¹³ Там само. – С. 69, 70, 71.

¹⁴ Там само. – С. 72.

¹⁵ Там само. – С. 73.

¹⁶ Рудницький С. Знадоба до морфології Підкарпатського сточища Дністра. – С. 76.

¹⁷ Рудницький С. Основи морфології і геології Підкарпатської Русі і Закарпаття взагалі. Накладом товариства «Просвіта». Ужгород, 1925. – С. 21.

¹⁸ Рудницький С. Основи морфології і геології Підкарпатської Русі і Закарпаття взагалі. Накладом товариства «Просвіта». Ужгород, 1925. – С. 25.

¹⁹ Там само. – С. 31.

для подальших фізико-географічних і геоморфологічних поділів.

Серед проблемних питань геоморфологічної будови Закарпаття, які на той час вирішив С. Рудницький, можна віднести наступні: 1) етапність розвитку рельєфу; 2) переміщення вододілу; 3) формування і перебудова долинної мережі; 4) кадовові верхні (поверхні вирівнювання, Я.К.) і система долинних ступінів і терас; 5) вулканічний рельєф; 6) четвертинні зледеніння.

На перших етапах формування рельєфу Східних Карпат С. Рудницький вважав, що первісна карпатська суша була набагато ширша ніж теперішня, не дуже різноманітна. Крім того, він передбачав, що «карпатська суша мала подобу неширокої вигненої смуги ряду значних верховинських і вулканічних островів, ряду вигненого приблизно в цей сам спосіб як нині вигнена верховинська система Карпат. По обох берегах цієї континентальної смуги чи ряду островів розливалось тепле неглибоке море міоценової епохи»²⁰. Про Карпати як острівну дугу пізніше писав І. Гофштейн (1975, 1995).

С. Рудницький навів незаперечні дані про існування одного з найстарших вододілів між басейнами Дністра–Пругу і Тиси. З південного сходу на північний захід він проходив через головні хребти Чорногори і Свидівця, Полонини Красну, Боржаву і Рівну, Лютянську Голицю, Стінку і т.д.

«Верхів'я найдавніших річок південно-західних схилів належали тоді до басейнів рік північно-східних схилів. Верхів'я Ужа належали до «Прасяну», верхів'я Латориці й Великої Бистої до «Прастрия», верхів'я Терєблі до «Прасвічі», Терєсви до «Пралімиці», Терєскульки до «Прабистриці», Тиси до «Прапруга». З обох боків цього вододілу С. Рудницький (стор. 15) виділяє сліди колишньої «кадовової верхні, що сточуються лагідно на обі сторони верховини»²¹.

Існування цієї поверхні С. Рудницький обґрунтовує такими доказами: 1) постійністю висот хребтів і окремих вершин; 2) «плайками» Свидовецького хребта й південними відгалуженнями Полонини Красної і Боржави; 3) межирічними хребтами меридіонального напрямку над Пінею, Латорицею, Вічею, Рікою і Терєблею; 4) фрагментами колишнього «кадовба» на Полонині Рівній і на південь від неї; 5) напрямом і загальним характером головних і побічних річкових долин.

Після С. Рудницького різновікові вирівняні денудаційні поверхні в Карпатах виділяли польські та українські дослідники. М. Клімашевський (1956) у Західних Карпатах виділив дві поверхні: Pogórsku і Srodgórsku. І. Гофштейн на території Бескид назвав ці рівні відповідно Підбескидський і Бескидський.

На південно-західних макросхилах різні автори виділяли по кілька поверхонь з різними назвами: Полонинська, Підполонинська (Спиридонов і Цись, 1952), Урду і Підполонинська (Гофштейн, 1962, 1964). Всі вони підтверджували пріоритет С. Рудницького щодо поширення і віку поверхонь вирівнювання на північно-східних і на південно-західних макросхилах Карпат.

До важливих проблем цього регіону С. Рудницький відніс відводнення поздовжньої долини, розміщеної на межі флішової і вулканічної смуги Закарпаття, що прослідковується долинами Дусинки, середньої Боржави, Сваляви, Великого Пінного, Турії, Ужа до Малого Березного і т.д. Ця долина згодом дістала назву Завигорлатської, Березне-Ліпчанської.

С. Рудницький перший відзначив, що в Карпатському регіоні протягом пліоцену і нижнього плейстоцену одночасно розвивалися поздовжні і поперечні ріки. Через це в цій долині стік відбувався в різних напрямках. Більш потужні поперечні ріки пробіли вулканічне пасмо, знищили або знизили до мінімуму поздовжню систему відводнення, посприяли пересуванню старого вододілу на північ і відбирання верхів'їв прарік північного карпатського схилу в нижньому плейстоцені (за С. Рудницьким, стор. 16). «Класичними свідками й показниками морфологічних перемін в обличчі Закарпаття є долинні ступіні й тераси. Закарпаття з цього погляду дуже багате та його просто чудові терасові системи дотепер ждуть на наукові оброблення»²².

На основі досліджень проведених на Закарпатті С. Рудницький серед долинних ступенів і терас, які практично мало змінилися в подальших дослідженнях, виділяє часові системи: 1) пліоценова система ступенів і терас, піднята на ± 300 м над рівнем сучасних долин; 2) староділювальна система з двома рівнями – $\pm 180\text{--}220$ і $\pm 120\text{--}140$ м; молододілювальна система – $\pm 60\text{--}80$ і близько 40 м; 4) староалювіальні рівні – нижче 40 м; 5) рецентні рівні. С. Рудницький зазначив, що між цими системами є перехідні ступені, часто різні в сусідніх долинах.

При розгляді основних проблем геології і геоморфології С. Рудницький відзначив одну ділянку морфології, яка на той час «просто блискуче відбиває від останніх занедбаних ділянок науки. Це гляціологія чи *гляціальна морфологія*»²³. Першими дослідниками, які звернули увагу на існування давніх льодовиків у Чорногорі були Пауль і Тіце (1876), а також англійські геологи R. L. Jack і J. Horne (1877).

При характеристиці Чорногори С. Рудницький відзначає, що вздовж відрогів Чорногірського хребта «цілий ряд чотирикутно-закруглених, амфітеат-

²⁰ Там само. – С. 14.

²¹ Рудницький С. Основи морфології і геології Підкарпатської Русі і Закарпаття взагалі. Накладом товариства «Просвіта». Ужгород, 1925. – С. 15.

²² Рудницький С. Основи морфології і геології Підкарпатської Русі і Закарпаття взагалі. Накладом товариства «Просвіта». Ужгород, 1925. – С. 16–17.

²³ Там же. – С. 12.

ральних кітловин, в яких розвинулися дуже пишні гляціальні форми... Першу роль в пластичі чорногірських узбіч відіграють сліди колишнього обледеніння – *улоги* (кари, ботни) й обрамлюючі їх *ребра*, посполу з *моренами* і флювіогляціальними рінищами»²⁴.

Досить детально С. Рудницьким описані льодовикові форми у Мармаросько-буковинській верховині та Гуцульських Альпах, Чорногорі. У сучасній геоморфологічній регіоналізації це переважно Свидовець, Рахівські гори і Чивчини з прилеглими територіями. «Форми верхів і хребтів Гуцульських Альп перевищують усі дотепер на Закарпатті пізнані своєю живописністю. Цілий скарб типових гляціальних альпійських форм розвернувся по тутешніх верхах, хребтах, узбіччях. Скалиста піраміда Попа Івана, скалистий гостряк піп-іванського Петріса, трійстін Фаркова... Бардівський Петросул з його гарною гляціальною кратною, повною улогів, скельних ребер, морен і озерець і т.д.»²⁵.

При аналізі вулканічного рельєфу Закарпаття С. Рудницький наголошує на таких проблемних питаннях: стратиграфія, вік вулканізму і як довго тривала діяльність вулканів. Більшість дослідників вважали, що вулканічна діяльність закінчилася перед кінцем міоцену.

С. Рудницький стверджує: «Відложення андезитових і дацитових туфів доказують своїм положенням і взаєминами з іншими відкладами, а також з формами рельєфу, що вибухи попелу йшли з тутешніх вулканів напевне ще в ділювальних часах (плейстоцен, Я.К.). Класичний приклад дає поклад туфів і порцелянової глинки коло Дубринича на горбі в долині Ужа. Цей поклад лежить на поверхні старого долинного позему, якого повстанне треба покласти на вчасніше молодшого ділювія»²⁶.

Досить детально С. Рудницький характеризує наступні ділянки Вигорлат-Гутинського вулканічного пасма: Західний Вигорлат (між Лаборцем та Ужем), Східний Вигорлат або Маковиця–Синяк (між Ужем і Латорицею), Великий Діл (між Латорицею і Тисою), Гутинське пасмо (південніше долини Тиси).

Термін «Вигорлат-Гутинське пасмо» С. Рудницький вважав не зовсім вдалим, оскільки назва «Вигорлат» властива лише ділянці між долинами Лабірця та Ужа, східніше долини Ужа її ніколи не вживали. «Австрійсько-угорська картографія розтягнула назву Вигорлат також на вибухову верховину між Ужем і Латорицею й зафіксувала це на генеральних і спеціальних топографічних картах цих околиць»²⁷. Отож масив поміж долинами Ужа і

Латориці С. Рудницький називав Маковиці–Синяка.

С. Рудницьким *вперше* була дана детальна характеристика вулканічного рельєфу Закарпаття. Проведено морфогенетичний аналіз всіх макро- і мезоформ рельєфу, які сформувалися при різних типах вулканічної діяльності, хребти, екструзивні куполи, кальдери і кратери («перстені» за С. Рудницьким), моногенні вулкани, стратовулкани, некки і дайки.

Аналіз вулканічного рельєфу охопив повністю Вигорлат-Гутинське пасмо – від Вигорлатського масиву (територія Словаччини і частково України на правому березі Ужа) до масиву Фрасини–Оашу (на кордоні з Румунією). Детальні дослідження геологічної та геоморфологічної будови Вулканічного пасма в межах України у 70–90 роках ХХ століття і на початку ХХІ століття підтвердили більшість висновків С. Рудницького щодо віку вивержень. Виділена Є. Малєвим (1964) посторогенна фаза вулканізму (четверта за іншими авторами) пов'язана з наймолодшою бужорською світою, була датована кінцем верхнього пліоцену – початком нижнього плейстоцену. І. Гофштейн цим віком датував тільки відклади гутинської світи, відклади бужорської світи – еоплейстоценом.

У масиві Бужори (г. Бужора, 1085,5 м – найвища вершина Вигорлат-Гутинського пасма), який С. Рудницький називав системою Камінного Долу і вважав її своєрідною кальдерою (порівнюючи її з Валь де Бове – головним кратером Етні), над якою височить згаслий кратер Бужори. *Вперше* С. Рудницький звернув увагу на те, що в недалекому минулому в кратеровій заглибині існувало озеро, яке внаслідок активної регресивної ерозії верхів'їв Іршави було зневоднене.

Крім «перстенів» С. Рудницький в межах вулканічного пасма виділяв дуже великі за розмірами кальдери, які називав «великі вінці». Один з них «великий вінець» Фрасини на меридіональному відрізьку пасма південніше «Хустських воріт», обриси якого на правому березі Тиси відтворює масив Чорної Гори (565,5 м) біля м. Виноградова, а на лівому численні вершини і найвища серед них – г. Фрасина (826,4 м). Як вважав С. Рудницький, цей «вінець» – велика руїна, до якої спричинилася ерозійна діяльність Тиси. До такої ж руїни він відносив і масив Соколича–Анталовецької Поляни, який був зруйнований Ужем.

Є. Малєв провідну роль у руйнуванні стративулкану Чорної Гори з тривалим періодом розвитку (первинна висота якого була 1500–1800 м) відводив катастрофічним вибухам. Можна погодитися, що в руйнівній роботі брали участь обидва чинники, але заключний етап без сумніву за Тисою.

Завершується перша частина роботи морфологічною характеристикою *Закарпатського низу*. У сучасній геоморфологічній регіоналізації – це підобласть Чоп-Мукачівської низовини з елементами височинного та вулканічно-горбогірного рельєфу у межах Закарпатської рівнини.

²⁴ Рудницький С. Основи морфології і геології Підкарпатської Русі і Закарпаття взагалі. Накладом товариства «Просвіта». Ужгород, 1925. – С. 66–67.

²⁵ Там же. – С. 73–74.

²⁶ Там же. – С. 10.

²⁷ Рудницький С. Основи морфології і геології Підкарпатської Русі і Закарпаття взагалі. Накладом товариства «Просвіта». Ужгород, 1925. – С. 77.

З північного заходу на південний схід С. Рудницький ділить цю територію на чотири частини: Лаборецько-Ужанську, Ужансько-Латорицьку, Латорицько-Боржавську і Боржавсько-Тисянську.

Першою характерною морфологічною ознакою для всіх ділянок С. Рудницький вважає «заглиблену смугу», що тягнеться вздовж підніжжя Вулканічного пасма. Друга характерна ознака – це *греблеві* ріки. С. Рудницький пояснює, що всі ріки, виходячи на рівнину, втрачають транспортуючу силу, відкладають твердий матеріал і підвищують рівень поверхні обіч русла. Через це між природною греблею і краєм низькогір'я або горбогір'я утворюється «заглиблена смуга». З цим пов'язує С. Рудницький ще одну особливість річкових долин великих і малих рік та потоків – всі вони в низів'ях розширюють долини і конусоподібно досить далеко заходять у Вулканічне пасмо (Латориця, Боржава з Іршавою, Уж та ін.).

У Берегівському горбогір'ї (утворення найдавнішої фази вулканізму) С. Рудницький виділяє

останки двох «перстенів» (кратерів) – Берегівський і Мужівський.

До здобутків С. Рудницького при вивченні Вигорлат-Гутинського пасма слід зачислити: 1) детальну характеристику всіх форм рельєфу; 2) виконане геоморфологічне районування, яке слугувало основою для всіх наступних схем різних авторів; 3) цікаві висновки щодо формування річкових долин і пролому ними Вулканічного пасма.

Характеристиці геологічної будови Закарпаття присвячено дев'ять розділів (XV–XXIII) другої частини «Морфології й геології Підкарпатської Русі і Закарпаття взагалі». С. Рудницький проаналізував та узагальнив результати виконаних на той час досліджень вченими різних країн, зокрема Ф. Гауера, Г. Запаловича, Ф. Ріхтгофена, Г. Штахова, С. Кройця та ін. При польових дослідженнях С. Рудницький успішно використовував геологічні дані для характеристики різних генетичних типів і форм рельєфу, а також вносив правки на геологічні карти.

Література

1. Андреева-Григорович А.С. Стратиграфія неогенових відкладів Закарпатського прогину / А.С. Андреева-Григорович, Л.Д. Пономарьова, М.Г. Приходько, В.М. Семенов // Геологія і геохімія горючих копалин. – 2009. – № 2. – С. 58–76.
2. Гофштейн І.Д. Неотектоніка і морфогенез верхнього Придністров'я / І.Д. Гофштейн // – К.: Вид. АН УРСР, 1962. – 131 с.
3. Гофштейн І.Д. Неотектоника Карпат / І.Д. Гофштейн // – К.: Изд. АН УССР, 1964. – 183 с.
4. Гофштейн І.Д. Карпаты как островная дуга / І.Д. Гофштейн // Геология и геохимия горючих ископаемых. – 1975. Вып. 42. – С. 14–19.
5. Гофштейн І.Д. Геоморфологический очерк Украинских Карпат / І.Д. Гофштейн // – К.: Наукова думка, 1995. – 84 с.
6. Демедюк М. Геоморфологічні дослідження Східних Карпат С. Рудницьким / М. Демедюк // Акад. С. Рудницький – основоположник української географічної науки. – Відп. ред. проф. О. Шаблій. ЛДУ ім. Івана Франка. – Львів, 1994. – С. 85–93.
7. Зінько Ю. Комплексний морфологічний аналіз рельєфу Подільського регіону в дослідженнях Степана Рудницького / Ю. Зінько // Акад. С. Рудницький – основоположник української географічної науки. – Відп. ред. проф. О. Шаблій. ЛДУ ім. Івана Франка. – Львів, 1994. – С. 93–100.
8. Климашевский М. Развитие Западных Карпат // Природа, 1956, № 7.
9. Кравчук Я. Геоморфологія Передкарпаття. Серія «Рельєф України» / Я. Кравчук // ЛДУ ім. Івана Франка. «Меркатор», 1999. – 187 с.
10. Кравчук Я. Геоморфологія Скибових Карпат. Серія «Рельєф України» / Я. Кравчук // Вид центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. – 231 с.
11. Кравчук Я. Геоморфологія Полонинсько-Чорногірських Карпат. Серія «Рельєф України» / Я. Кравчук // Вид центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2008. – 187 с.
12. Кравчук Я. Рельєф Вулканічного пасма Українських Карпат. Серія «Рельєф України» / Я. Кравчук, Я. Хомин // Вид центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2011. – 186 с.
13. Кравчук Я. Рельєф Солотвинської улоговини Українських Карпат. Серія «Рельєф України» / Я. Кравчук, В. Чалик // Вид центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2015. – 90 с.
14. Ляшкевич З.М. Тектоно-магматическая эволюция Карпат / З.М. Ляшкевич, А.П. Медведев, Ю.З. Крупский, А.С. Варичев. – К.: Наукова думка, 1995. – 131 с.
15. Малеев Е.Ф. Неогеновый вулканизм Закарпатья / Е.Ф. Малеев // М.: Наука, 1964. – 250 с.
16. Рудницький С. Знадоба до морфології Карпатського сточища Дністра / С. Рудницький // 36. матем.-природ.-лік. секції НТШ, 1905. Т. 10. – 85 с.
17. Рудницький С. Знадоба до морфології Підкарпатського сточища Дністра / С. Рудницький // 36. матем.-природ.-лік. секції НТШ, 1907. Т. 2. – 79 с.
18. Рудницький С. Знадоба до морфології Подільського сточища Дністра / С. Рудницький // 36. матем.-природ.-лік. секції НТШ, 1913. Т. XVI. – 310 с.
19. Рудницький С. Основи морфології і геології Підкарпатської Русі і Закарпаття взагалі у 2 ч. /

С.Рудницький // Ужгород: Просвіта. Ч. 1, 1925. – 102 с.; Ч.2, 1927. – 64 с.

20. Рудницький С. Вигаслі вулькани Українського Закарпаття / С. Рудницький // Вісник природознавства. – Харків, 1928. – № 1. – С. 7–18.

21. Спиридонов А.И. Денудационные и аккумулятивные поверхности южного склона Украинских Карпат / А.И. Спиридонов // Бюл. отд. геолог., 1952. Т. 27. Вып. 1.

22. Цысь П.Н. Этапы развития рельефа Советских Карпат / П.Н. Цысь // Докл. и сообщ. Львов. у-та, 1952. Вып. 3. Ч. 2. – С. 7–8.

23. Шаблій О. Академік Степан Рудницький – фундатор української географії / О. Шаблій // Редак.-вид. відділ ЛДУ ім. І.Франка. – Львів–Мюнхен, 1993.– 223с.

24. Шаблій О. Передмова. Академік Степан Рудницький – основоположник української географічної науки / О. Шаблій // Зб. наук. праць ЛДУ ім. І. Франка. – Львів, 1994. – С. 3–5.

25. Шаблій О. Обґрунтування академіком С. Рудницьким наукових основ географії / О. Шаблій // Зб. наук. праць ЛДУ ім. І.Франка.– Львів,1994.– С.5–20.

УДК 911.3:008 Рудницький

Іван Ровенчак, Орыслава Тимчук

ГЕОГРАФІЯ РЕЛІГІЇ У ПРАЦЯХ АКАДЕМІКА СТЕПАНА РУДНИЦЬКОГО

Проаналізовано наукові погляди та ідеї Степана Рудницького в галузі географії релігії. Виділено три напрямки досліджень: взаємовідносини релігії і держави; морально-конфесійні взаємини світових релігій; прикладні аспекти георелігійного життя України. Зазначено характерні риси українського народу, які виділяв вчений.

Ключові слова: географія релігії, православ'я, уніати, нація, держава, народ.

Ivan Rovenchak, Oryslava Tymchuk. Geography of religion in the writings of Academician Stepan Rudnytskyi's. *The religious-geographical problems in the scientific heritage of the founder of modern Ukrainian geography – academician S. Rudnyts'kiy are considered. Highlighted the social-religious views and directions of religious-geographical research of the scientist are singled out: the relationship between religion and state, moral and religious relations between the world's religions, applied aspects of georeligion life in Ukraine The study of highly specialized issues in the geography of religion is considered. Three aspects of the views of the position and functioning of religion in the state are revealed. First – to conquer the people, it is necessary that people give up their native language, to be expelled from all spheres of their lives, and instead to lay another. It was manifested in the prohibition of conduction church's ceremonies in native Ukrainian language. The second is that people should abandon their ancestral beliefs – “oppressing their religion”, which took place in the suppression of Ukrainian identity, in two important channels – in the religious and in the social. Onto the higher spiritual positions of the Orthodox church, the Polish government appointed associates and faithful. The third “to destroy her religion”, and this tendency was used by the Russian, royal and Soviet governments. There was almost radical extermination of the Ukrainian church, traditions and people. S. Rudnyts'ky believed that the United States could be an example, for the position of religion in an independent country. Believes that luck and culture, life in the community and family, language, and faith are related to the race signs of the people. There are generalized thoughts about the state in order to be an independent people, five important signs, including a specific culture, both material and spiritual as well and cultural aspirations. The problems of the moral-confessional relationships of world religions are covered in S. Rudnytsky's work “To the foundations of Ukrainian nationalism” (1920–1921), in which highlighted four major areas of universalism (state-legal, religious, capitalistic, and social-communistic). Analyzed the applied aspects of the geo-religious life of Ukraine in the works “To the foundations of Ukrainian nationalism” (1920–1921), “Ukraine is our native land” (1917, 1921) and “Galicia and the united Ukraine” (1921). The academician concluded that significance of the Brest Union in 1596 and said that everyone should take in relation to her that position that their conscience suggests to themselves.*

Key words: geography of religion, Orthodox, Uniates, nation, state, people.